

ИНВЕРЗИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЗЕМСКИ ГРБ ВО ИЛИРСКИОТ ГРБОВНИК И СТЕМАТОГРАФИИТЕ НА ВИТЕЗОВИЌ И ЖЕФАРОВИЌ

Иван Нацевски

Македонско грбословно друштво,
Потпретседател и хералд вардарски
<https://orcid.org/0000-0002-7169-6039>

УДК 929.64 (497.7);929.65(398)
Рецензирана статија

АПСТРАКТ

Хералдичката инверзија претставува процес на диференцијација при кој се заменуваат бојата на штитот и бојата на хералдичката фигура истакната на тој штит со цел да се добие друг, хералдички различен грб, но кој би укажувал на некаква нивна поврзаност. Од самите почетоци на истражувањето на македонскиот земски грб забележана е сличност со бугарскиот земски грб и се јавуваат обиди за објаснување на нивната таканаречена инверзија која, несомнено, влегува како значајна точка во проучувањето на нивниот развој. Можната инверзија на македонскиот и бугарскиот земски грб ја среќаваме во илирската хералдика и не ја следиме во дела надвор од оваа група. Впрочем, двата грба не ги наоѓаме заедно во ни едно друго постаро дело освен во *За ознаките на Капачо*. Во однос на можните потекла на земските грбови на Македонија и на Бугарија, во основа се издвојуваат два става: првиот е дека грбовите имаат заеднички извор за образец, а вториот дека грбовите имаат два посебни извора на блазоните.

Клучни зборови: Македонија, македонски земски грб, илирски грбовник, Жефаровиќ, Витезовиќ, Стематографија, Корениќ – Неориќ.

THE INVERSION OF THE MACEDONIAN LAND COAT OF ARMS IN THE ILLYRIAN ARMORIAL AND THE STEMMATOGRAPHIAS OF VITEZOVIC AND ZHEFAROVIC

Ivan Nacevski

Macedonian Heraldic Society,
Vice President and Vardar Herald
<https://orcid.org/0000-0002-7169-6039>

UDC 929.64 (497.7);929.65(398)
Peer-reviewed article

ABSTRACT

Heraldic inversion is the process of differentiating by switching the color of the shield and the color of the heraldic figure in order to obtain another, heraldically different coat of arms, but indicating a connection between them. From the very beginning of research on the Macedonian coat of arms, a similarity to the Bulgarian coat of arms has been observed and attempts have been made to explain their so-called inversion, which undoubtedly has entered as a significant point in the study of their development. We find the possible inversion of the Macedonian and Bulgarian coats of arms in Illyrian heraldry and it cannot be found outside this group. In fact, we do not find the two coats of arms together in any other older work except in the book *Delle Imprese* by Capaccio. Regarding the possible origins of the coats of arms of Macedonia and Bulgaria, basically two views stand out: the first is that coats of arms have a common source for the blazons, and the second is that coats of arms have two separate sources of blazons.

Keywords: Macedonia, Macedonian land coat of arms, Illyrian armorial, Zhefarovic, Vitezovic, Stemmatoграфия, Korenic-Neoric.

Хералдичката инверзија претставува процес на диференцијација при кој се заменуваат бојата на штитот и бојата на хералдичката фигура истакната на тој штит со цел да се добие друг, хералдички различен грб, но кој би укажувал на некаква нивна поврзаност. Рани примери за хералдичка инверзија се среќаваат при каденција, односно при процесот на диференцијација на грбот на помладите синови или колателарните гранки на едно семејство. Во темелот на процесот на хералдичка инверзија лежи идејата за првично прифатен блазон кој во некоја наредна фаза ќе се инверзира. Односно, за да може да се зборува за хералдичка инверзија, мора со сигурност да се знае блазонот на даден грб. Доколку со сигурност не се знае за почетен блазон, а, сепак, постојат два грба кои изгледаат инверзно еден на друг, тогаш за утврдување на можната ваква врска треба да се побара друг контекстен показател кој засегнатите грбови би ги поврзал во инверзивен процес. Ваквиот показател најлесно може да се согледа преку погоре посочениот пример за инверзијата како степен на каденција, односно како степен на наследство. Примери за ваквата практика се среќаваат речиси насекаде низ Европа, а особено во Германија, Холандија и Британија (Gayre, 1961 26 – 32). Можен пример за оваа практика поврзан со Македонија се наоѓа во делото *Романот за сите витези*¹ од Томас де Кент, создадено на почетокот од четиринаесеттиот век. Во ова дело има минијатура на која е прикажан погребот на Филип II Македонски (сл. 1) на која јасно се гледа хералдичка композиција со блазон: златно, црвен лав (Kent 1304, fol. 6v). На друга минијатура во истото дело е прикажан грбот на Александар Македонски со блазон: црвено, златен лав (сл.2) (Ibid, fol. 30r).

Од самите почетоци на истражувањето на македонскиот земски грб забележана е сличност со бугарскиот земски грб и се јавуваат обиди за објаснување на нивната таканаре-

сл./fig. 1

Heraldic inversion is a process of differentiation of arms in which the color of the shield and the color of the heraldic figure are switched in order to obtain another, heraldically different coat of arms, but which indicating a connection between the two. Early examples of heraldic inversion are found as a mean of cadency, that is, the process of differentiating the coats of arms for younger sons or the collateral branches of a family. At the heart of the process of heraldic inversion is the idea of an initially accepted blazon that is inverted at some later stage. That is, in order to be able to talk about heraldic inversion, it is necessary to know the blazon of a given coat of arms for certain. If the initial blazon is not known for sure, and yet there are two coats of arms that act inversely to one other, then another contextual indicator that would link the two in an inversion process should be sought to determine such possible relationship. This indicator can be most easily seen through the above-mentioned example of inversion as a degree of cadency, that is, as a degree of inheritance. Examples of this practice are found nearly everywhere in Europe, and especially in Germany, the Netherlands, and Britain (Gayre, 1961, 26–32). A possible example of this practice associated with Macedonia is found in the work *Roman de toute chevalerie*¹ by Thomas de Kent, created in the early fourteenth century. This work contains a miniature in which the funeral of Philip II of Macedon is depicted (fig. 1), which clearly shows a heraldic composition with a blazon: Or, a lion Gules (Kent 1304, fol. 6v). Another miniature in the same work shows the coat of arms of Alexander the Great with a blazon: Gules, a lion Or (fig.2) (Ibid, fol. 30r).

From the very beginning of research on the Macedonian land coat of arms, a similarity with the Bulgarian land coat of arms has been observed and attempts have been made to ex-

чена инверзија која, несомнено, влегува како значајна точка во проучувањето на нивниот развој. Позначајни автори, како: Александар Матковски, Драгомир Ацовиќ, Јован Јоновски и Иван Војников, кои обрнале внимание на македонскиот земски грб добар дел од својата работа посветуваат на ова прашање. Со тоа можната инверзија на македонскиот земски грб станала нераскинлив дел од неговиот наратив и ние сме обврзани да ја проучуваме како категорија и како процес.

Можната инверзија на македонскиот и бугарскиот земски грб ја среќаваме во илирската хералдика и не ја следиме во дела надвор од оваа група. Впрочем, двата грба со овие блазони, не ги наоѓаме заедно во ни едно друго дело², освен во *За ознаките* на Капачо. Она што е од пресудно значење за утврдување дали навистина постои инверзија на двата грба е прашањето на изворникот. Во суштина, ова прашање не може да се одговори конечно без детално да биде проучена состојбата на двата засегнати грба во илирската хералдика и вон неа, но и да се побара контекстен показател за да се утврди дали воопшто постои инверзија на двата грба или, пак, промената на боите е резултат на нешто друго. Така, во делата од илирската хералдика инверзијата може да се подели во две групи: почетна инверзија како карактеристика при создавањето на грбовите и причинска инверзија како последица на грешка или корекција поради убедување во процесот на копирање или креирање други хералдички дела.

Почетната инверзија претставува двофазен процес кој би се појавил во самото создавање, односно влегување на грбовите во илирската хералдика и потенцијално се одвивал од црвено/златно кон златно/црвено и обратно. Ова значи дека во прва фаза едниот грб бил преземен, веројатно од некој постар извор, и така влегол во Илирскиот грбоник со што се претворил во изворник

plain their possible inversion, which undoubtedly enters as a significant point in the study of their development. Important authors such as Aleksandar Matkovski, Dragomir Acovic, Jovan Jonovski, and Ivan Voynikov, who paid attention to the Macedonian land coat of arms, dedicate a good part of their work to this issue. Thus, the possible inversion of the Macedonian coat of arms has become an inseparable part of its narrative and we are obliged to study it as a category and as a process.

The possible inversion of the Macedonian and Bulgarian coats of arms is found in Illyrian heraldry and it cannot be found in works outside this group. In fact, we do not find the two coats of arms with these blazons together in any other work² except for *Delle Imprese* by Capaccio. The question of the source of the two arms is crucial in determining whether there is indeed a case of inversion of the two. In essence, this question cannot be answered definitively without a detailed study of the condition of these two coats of arms in Illyrian heraldry and beyond, but also to seek a contextual indicator to determine whether there is any inversion of the two coats of arms or the change in the colors are the result of something else. Thus, in works from Illyrian heraldry, the inversion can be divided into two groups: initial inversion as a characteristic of arms' creation and causal inversion as a result of an error or correction in the process of copying or creating other heraldic works.

The initial inversion is a two-phase process that would have occurred in the very creation or upon the entry of the coats of arms into Illyrian heraldry and potentially developed from gules/or to or/gules and vice versa. This means that

in the first phase, one coat of arms was taken, probably from an older source, and thus entered the Illyrian armorial, thus becoming a source for the other coat of arms. The second

сл. / fig. 2

за другиот грб. Вториот грб на тој начин станал негова инверзија. Во втора фаза заради засега неизвесни причини или потреби двата грба повторно ги менуваат своите бои при што изворникот станува инверзен, а инверзниот грб станува изворник.

Од друга страна, причинската инверзија е еднофазен процес кој потенцијално се одвивал од Илирски грбовник кон Орбини и од него кон Витезовиќ за да заврши со Жефаровиќ. Во ова сценарио и двата блазона би можеле да влезат во илирската хералдика независно еден од друг и, веројатно, од постари европски извори. Нивната подоцнежна инверзија повторно би била резултат на некакви засега неизвесни причини или потреби. Она што ги обединува двете можни инверзии е прашањето за контекстен показател. Тој е тесно врзан со изворите кои се користени при создавање на делата од илирската хералдика што, пак, е врзано со процесот на настанок и датирање на истите.

Илирската хералдика ја сочинуваат ракописни збирки со грбови – грбовници кои се појавиле во Далматинското Приморје, Италија, Шпанија и Австрија кон крајот на XVI и почетокот на XVII век (Палавестра 2010, 53). Кон оваа група традиционално се додаваат и двете стематографии на Павле Ритер Витезовиќ и Христофор Жефаровиќ, како и низа други документи директно поврзани со грбовниците. Бидејќи сите грбовници од илирската хералдика се во голема мера содржински слични, може со сигурност да се каже дека, во суштина, се работи за еден Илирски грбовник во повеќе редакции (Ацовиќ 2008, 216 – 226). Во хералдичката наука преовладуваат два става во однос на настанокот на Илирскиот грбовник. Според едниот став, на самиот почеток на илирската хералдика постоел Охмучевиќев грбовник, кој бил протограф за другите грбовници, а кој денес е изгубен. Другиот став е дека таков грбовник не постоел.

Првиот став е разработен од А. Соловјев, којшто вели дека некаде во периодот од 1584 до 1594 година, а, најверојатно, околу 1590 г., дон Педро Охмучевиќ создава свој грбовник кој претставува протограф од кого подоцна ќе настанат сите други преписи, односно грбовници (Solovjev 1954, 131). Според овој став, грбовни-

coat of arms thus became its inversion. In the second phase, due to uncertain reasons or needs, the two coats of arms changed their colors again, with the source becoming inverted and the inverse coat of arms becoming the source.

On the other hand, causal inversion is a single-phase process that potentially took place from the Illyrian armorial to Orbini and from it to Vitezovic and then to Zhefarovic. In this scenario, both blazons could have entered Illyrian heraldry independently and probably from an older European source. Their subsequent inversion would again be the result of some uncertain cause or need. What unites the two possible inversions is the question of a contextual indicator. It is closely related to the sources used in the creation of works from Illyrian heraldry, which in turn is related to the process of origin and dating.

Illyrian heraldry consists of manuscript collections with coats of arms—armorials that appeared on the Dalmatian coast, and in Italy, Spain, and Austria in the late sixteenth and early seventeenth centuries (Палавестра 2010, 53). The two *Stemmatographias*, of Pavle Ritter Vitezovic and Hristofor Zhefarovic are traditionally added to this group, as well as a number of other documents directly related to the armorials. Since all armorials of Illyrian heraldry are largely similar in content, it can be said with certainty that they are essentially one Illyrian armorial in several editions (Ацовиќ 2008, 216–226). Modern heraldic science today is dominated by two points of view on the origin of the Illyrian armorial. According to the first point of view, at the very beginning of Illyrian heraldry there was an Ohmucheovich's armorial that was used as a prototype for other armorials, and which is now lost. The second point of view is that such an armorial did not exist.

The first point of view is presented by A. Solovjev, according to whom sometime between 1584 and 1594, and probably around 1590, Don Pedro Ohmucheovich created his own armorial, a sort of protograph, from which all other transcripts or armorials would later emerge (Solovjev 1954, 131). According to this point of view, the Korenich-Neorich armorial³ is the first transcript of the now-lost (or hypothetical)

кот Корениќ - Неорик³ претставува прв препис на денес изгубениот хипотетички Охмучевиќев грбовник. Ова е широко прифатена теза, особено за истражувачите од Србија. Покрај Соловјев на такво мислење се и А. Палавестра и С. Рудиќ.

Вториот став е разработен од Стјепан Ќосиќ. Тој анализирајќи ја содржината на грбовникот Корениќ - Неорик од генеолошка гледна точка доаѓа до заклучок дека истиот претставува изворен документ, односно оригинално дело кое подоцна ќе послужи како урнек за настанокот на други грбовници (Ќосиќ 2015, 12). Ќосиќ укажува и на тоа дека дел од грбовите на семејствата кои се застапени во грбовникот се археолошки посведочени и датирани пред времето на создавање на грбовникот. Во своите генеолошки реконструкции, тој доаѓа и до најверојатното име на нарачателот на грбовникот. Станува збор за Матео Јериниќ (+1598), извесен трговец и капетан во шпанска служба (Ќосиќ 2015, 37 – 61). Грбовникот е создаден во Дубровник или во Слано (Ibid, 127) за потребите на неговото семејство, а од исти побуди и по углед на дејствувањето на дон Педро Охмучевиќ.

Она што е заедничко и за двата става е дека се добива заокружен процес на легитимизација на лажни повелби и претензии со што тие стануваат релевантни и за други семејства со исти надежи. Ова е потврдено многукратно преку успешно завршените процеси на признавања на благородничко потекло на семејства кои се застапени во грбовниците особено во рамките на Хабсбуршката монархија и подоцна Австроунгарија. Сепак, во однос на Македонија, важноста на илирската хералдика се сведува на самиот грб на Македонија и неколкуте владетелски грбови на семејства кои владееле со поголеми или помали делови Македонија. Ова, пред сè, се семејствата: Мрњавчевиќ, Бранковиќ и Кастриот⁴. На овој начин сите останати грбови од Илирскиот грбовник практично остануваат далеку од погледот на македонската хералдика.

За да се одговори на прашањето за можната инверзија на двата грба, треба да се проучат изворите користени за создавањето на Илирскиот грбовник. Уште во рана фаза на истражувањето на илирската хералдика се забележало дека најголемо влијание врз овој грбовник има дело-

Ohmucheovich's armorial. This is a widely accepted thesis, especially from researchers in Serbia. In addition to A. Solovjev, this view is shared by A. Palavestra and S. Rudic.

The second point of view was presented by Stjepan Cosic. Analyzing the content of the Korenich-Neorich armorial from a genealogical standpoint, he concludes that it is an original document, a work that would later serve as a model for the emergence of other armorials (Ćosić 2015, 12). Cosic also points out that some of the coats of arms of the families represented in the armorial are corroborated archaeologically and date from before the time of the creation of the armorial. In his genealogical reconstructions, he comes up with the most probable name of the client for the armorial—a certain Mateo Jerinic (+1598), a merchant and captain in Spanish service (Ćosić 2015, 37– 61). The coat of arms was created in Dubrovnik or Slano (Ibid, 127) for the needs of his family, and for the same reasons, inspired by the actions of Don Pedro Ohmucheovich.

What is common to both points of views is that the process of legitimizing false charters and claims is being completed, making them relevant to other families with the same aspirations. This has been confirmed many times through the successfully completed processes of recognition of the noble origin of the families represented in the coats of arms, especially within the Habsburg Monarchy and later Austria-Hungary. However, in relation to Macedonia, the importance of Illyrian heraldry comes down to the very coat of arms of Macedonia and the few coats of arms of noble families that ruled larger or smaller parts of Macedonia. These are primarily the Mrnjavchevich, Brankovich, and Kastriotich families.⁴ In this way, almost all the other coats of arms of the Illyrian armorial remain practically unseen in Macedonian heraldry.

To answer the question of the possible inversion of the Macedonian and Bulgarian coats of arms, the sources used to create the Illyrian armorial should be studied. In an early phase of research into Illyrian heraldry it was noted that the greatest influence on the armorial was the work of Virgil Solis, the 1555 *Wappenbüchlein*

то *Грбовниче* (*Wappenbüchlein*) на Виргил Солис, од 1555 година (Solovjev 1954, 132). Имено, двата грбовника имаат идентична структурна поставеност на редоследот на грбовите (Filipović 2009, 191). Покрај оваа сличност се забележува и директното преземање поединечни грбови, како оние на Далмација, Хрватска, Славонија. Тука се вклопуваат и грбовите на Приморје и Босна (Ibid 192). Кај Солис се среќава и грб на деспотството на Србија (Filipović, 2009 192), но и на Троја од Грција (Solis 1555, fol.27), кои можат да се сметаат за основа за грбот на Немањик во илирската хералдика. Во грбовникот на Солис нема грб на Македонија и на Бугарија.

Друг извор за илирскиот грбовник претставува *Космографија* на Себастијан Минстер. Ова дело, кое го опишува светот, за првпат е испечатено во 1544 година, во Базел. Последователно тоа ќе биде многукратно реиздавано и преведено на латински, француски, италијански јазик. Соловјев Космографијата ја смета за извор при создавањето на *Родословје*⁵ кое од своја страна влијае врз грбовникот. Според Соловјев, составувачот на Илирскиот грбовник се служел со италијанското издание од 1575 година кое, пак, е изготвено врз основа на француско проширено издание (Solovjev 1954, 101). Во *Космографијата* на Минстер, Македонија се среќава доста често. Даден е широк преглед на античката македонска историја особено на владеењето на Филип и Александар, но нема податоци за подоцнежната историја на Македонија. И покрај ваквата широка застапеност, нема приказ или опис на грб на Македонија или на Александар. Бугарија, исто така, е опширно претставена, но нема и нејзин грб.

Александар Палавестра разгледувајќи ги изворите на илирската хералдика го обработува францускиот грбовник *Шароле* (*Charolais*) од 1425 година, составен од Жан Лефевр од Сен Реми, хералд на дворот на Филип Бургонски. Тој посочува дека оригиналот на овој грбовник е изгубен и дека негов прелист од 1656 година се чува во Брисел (Палавестра 2010, 105). Овој грбовник содржи огромен број грбови од илирската хералдика, па дури и оние кои ги среќаваме само таму. Ваквата усогласеност со илирската хералдика сосема правилно го насочува Палавестра на заклучок дека препишувачот на

(Solovjev 1954, 132). Namely, both armorials have the same structural arrangement of the order of the coats of arms (Filipović 2009, 191). In addition to this similarity, there is a direct takeover of individual coats of arms such as those of Dalmatia, Croatia, and Slavonia. The coats of Primorye and Bosnia also fit in this group (Ibid, 192). In Solis's work there is also a coat of arms of the despot of Serbia (Filipović 2009, 192) but also of Troy from Greece (Solis 1555, fol. 27) which may be considered the basis for the coat of arms of Nemanich family in Illyrian heraldry. Solis's armorial *Wappenbüchlein* does not contain the coats of arms of Macedonia and Bulgaria.

Another source for the Illyrian armorial was Sebastian Munster's *Cosmography*. This work, which describes the world, was first printed in 1544 in Basel. It would subsequently be republished many times and translated into Latin, French, and Italian. Solovjev considers *Cosmography* as a source in the creation of the *Rodoslovlje*⁵ which in turn influenced the armorial. According to Solovjev, the compiler of the Illyrian armorial used in the 1575 Italian edition of the *Cosmography*, which was based on an extended French edition (Solovjev 1954, 101). In Munster's *Cosmography* Macedonia is found quite often. An overview of ancient Macedonian history is given, especially of the reigns of Philip and Alexander, but there is no data on the later history of Macedonia. Despite this widespread representation, there is no display or description on the coat of arms of Macedonia or Alexander. Bulgaria is also widely represented, but it too has no coat of arms.

Alexander Palavestra, looking at the sources of Illyrian heraldry, deals with the French coat of arms of *Charolais* from 1425, which was composed by Jean Lefebvre of Saint-Remy, a herald in the court of Philip Duke of Burgundy. He points out that the original of this coat of arms has been lost and that its transcript from 1656 is held in Brussels (Palavestra 2010, 105). This armorial contains a huge number of coats of arms from Illyrian heraldry, and even those we find only there. This convergence with Illyrian heraldry rightly led Palavestra to the conclusion that the 17th-century transcriber of

грбовникот *Шароле* во XVII век го збогатил овој хералдички зборник и со грбови кои ги пречертал од некој илирски грбовник (Ibid, 106). Важноста на овој грбовник, според Палавестра, е и во тоа што тој јасно покажува дека како што грбови од илирската хералдика можеле да преминат во западноевропската, така може да се смета дека на составувачот на илирскиот грбовник му биле достапни и некои за нас непознати средновековни европски грбовници (Палавестра 2000, 267 – 268). На вакво мислење е и Вујадин Иванишевиќ кој упатува на бројни сличности меѓу хералдичките ознаки на средновековното српско благородништво, но и грбовите од Циришкиот грбовник од 1340 година (Иванишевиќ 2004, 213 – 234). Претходните наводи оставаат простор за претпоставка дека и земските грбови на Македонија и Бугарија од грбовникот Корениќ–Неорик би можеле да потекнуваат од некои постари европски ракописни грбовници кои биле достапни на потенцијалниот автор на грбовникот.

Треба да напоменеме дека Иван Војников, истражувач од Бугарија, цитирајќи го Гудал, како основен извор при создавањето на Илирскиот грбовник го наведува и грбовникот на Мартин Шрот, издаден во Минхен, во 1580 г. (Војников, 2011, Goodall 1995, 266). Ова дело, секако, може да било достапно на создавачот на Илирскиот грбовник.

Во однос на можните потекла на земските грбови на Македонија и Бугарија во основа се издвојуваат два става: првиот е дека грбовите имаат заеднички извор за образец, а вториот дека грбовите имаат два посебни извора на блазоните. Тезата за заеднички постар европски извор е нашироко образложена од Иван Војников во статија насловена како *Македонија низ погледот на хералдиката*. Во неа тој пишува дека можната инверзија на боите е втемелена во создавањето на двата грба, односно е првична. Празвор за двата грба Војников бара во грбот на Влашка (Војников, 2011) од веќеспоменатото дело на Мартин Шрот. Ова, воедно, може да се смета за единствена причина заради која Војников го разгледува овој грбовник како извор за Илирскиот грбовник. Меѓутоа, постои проблем. Имено, самиот Војников забележува дека кај Шрот, покрај грбовите на други седум илирски земји, се среќава и грб на Бугарија (Војников,

the *Charolais* enriched this heraldic collection with coats of arms that he had redrawn from an Illyrian armorial (Ibid, 106). The importance of this armorial, according to Palavestra, is that it clearly shows that just as coats of arms from Illyrian heraldry could be transferred to Western Europe, so it can be considered that some of the medieval European armorials, unknown to us, were available to the compiler of the Illyrian armorial (Палавестра 2000, 267– 268). This opinion is shared by Vujadin Ivanisevic, who points to numerous similarities between the heraldic insignias of medieval Serbian nobility and the coats of arms of the Zurich roll of 1340 (Иванишевиќ 2004, 213–234). The previous assertions suggest that the coats of arms of Macedonia and Bulgaria from the Korenich-Neorich armorial could have originated from some older European manuscripts that were available to the armorial's author.

It should be noted that Ivan Voynikov, a researcher from Bulgaria quoting Goodall, points to Martin Schrot's armorial, published in Munich in 1580, as the main source for the creation of the Illyrian armorial (Војников 2011, Goodall 1195, 266). This work, of course, could have been available to the creator of the Illyrian armorial.

Regarding the possible origins of the land coats of arms of Macedonia and Bulgaria, two points of view stand out: the first is that the coats of arms have a common source for the blazon, and the second is that coats of arms have two separate sources of blazons. The thesis of a common older European source is widely explained by Ivan Voynikov in an article entitled *Macedonia through the view of heraldry*. In it he writes that the possible inversion of the colors of the arms is laid in the creation of both coats of arms, i.e., it is initial. Voynikov is looking for a source for both the coats of arms in the coat of arms of Wallachia (Војников, 2011) in the work of Martin Schrot. This is likely the only reason why Voynikov considers this armorial as a source for the Illyrian armorial. However, there is a problem. Namely, Voynikov himself notes that in addition to the coats of arms of seven other Illyrian countries, the coat of arms

2011), но тој во овој извор е идентичен со грбот на Босна од Илирскиот грбовник. Сосема очекувано, на создавачот на Илирскиот грбовник би му се наметнала потреба да го промени бугарскиот грб. Дополнително, кај Шрот и грбот на Босна не е ист со оној од Илирскиот грбовник туку со оној на Приморје. Кај Шрот постои и грб на Србија во вид на прострелана вепрова глава. Овој блазон е познат и го има во стематографиите на Витезовиќ и Жефаровиќ како грб на Трибалија (Vitezović 1701, 52; Жефаровиќ 1741, 78), но се чини и овој блазон не нашол место во Илирскиот грбовник. Мора да се каже дека грб на херцогот од Влашка има и кај Солис (сл. 3) (Solis 1555, fol.28). Оттука се поставува прашањето зошто создавачот на Илирскиот грбовник би извршил толку големи интервенции во својот основен извор?!

Грбот на Влашка во грбовникот на Шрот е со следниот блазон: сребрено, црвен лав крунисан златно (Schrot 1580, 19). Блазонот на херцогот на Влашка кај Солис е: златно, црн лав крунисан златно вооружан црвено (Solis 1555, fol.28). Вториов блазон е навистина релативно близок до бугарскиот грб од Илирскиот грбовник имајќи го предвид боењето на штитот пред сè. Дополнително за блискоста и донекаде испреплетеноста меѓу грбовите на овие две земји сведочи и описот даден во стематографиите на Витезовиќ и Жефаровиќ (Vitezović 1701, 63; Жефаровиќ 1741, 90). Мора да се напомене дека ова не е единствен ваков случај. Повторно Војников ни соопштува за такви примери во своето дело *Историја на бугарските државни симболи* (Војников 2017, 55). Ова, пред сè, е во контекст на Второто бугарско царство. Во истото дело Војников го ревидира својот првичен став во однос на потеклото на македонскиот и бугарскиот грб и изнесува нов. Сега авторот го нуди грбот на Бугарија од делото *Parentalia Divo Ferdinando Caesari Augusto ...* од 1566 година, како извор за земските грбови на двете земји

сл. / fig. 3

of Bulgaria (Војников, 2011) is also found in the Schrot armorial, but in this source it is identical with the coat of arms of Bosnia from the Illyrian armorial. Quite expectedly, the creator of the Illyrian armorial would have needed to change the Bulgarian coat of arms. Additionally, in Schrot's armorial the Bosnian coat of arms is not the same as in the Illyrian armorial, but as in that of Primorye. There is also the coat of arms of Serbia in the form of a wounded boar's head. This blazon is well known and is found in the *Stemmatographias* of both Vitezovic and Zhefarovic as the coat of arms of Tribalia (Vitezović 1701, 52; Жефаровиќ 1741, 78), but it seems that this blazon too did not find a place in the Illyrian armorial. It must be said that Solis also has the coat of arms of the Herzog of Wallachia (fig. 3) (Solis 1555, fol.28). Hence the question arises: why would the creator of the Illyrian armorial make such large interventions in his basic source?

The coat of arms of Wallachia in Schrot's armorial has the following blazon: Argent, a Lion Gules crowned Or (Schrot 1580, 19). The blazon of the Herzog of Wallachia in Solis's work is: Or a Lion Sable armed of the first, crowned Gules (Solis 1555, fol.28). The second blazon is indeed relatively close to the Bulgarian coat of arms of the Illyrian armorial, given the tincture of the shield above all else. Additionally, the similarity between the coats of arms of these two countries is evidenced by the description given in the *Stemmatographias* of both Vitezovic and Zhefarovic (Vitezović 1701, 63; Жефаровиќ 1741, 90). It must be noted that this is not the only case. Again, Voynikov tells us about such examples in his work *History of the Bulgarian State Symbols* (Војников 2017, 55). This is primarily in the context of the Second Bulgarian Empire. In the same work, Voynikov revises his initial position regarding the origin of the Macedonian and Bulgarian coats of arms and presents a new one. The author now offers the coat of arms of Bulgaria from the work *Parentalia Divo Ferdinando Caesari Augusto ...* from 1566 as a source for the land coats of arms of the both countries (Војников 2017, 174). The blazon of the coat of arms in this work is: Argent, a Lion

(Войников 2017, 174). Блазонот на грбот во ова дело е: сребрено, син крунисан лав. Ова, секако, е возможно барем што се однесува до бугарскиот грб особено што овде точно стои дека се работи за грб на Бугарија. Од друга страна, пак, блазонот за Влашка на Солис има потреба од помали корекции за да се дојде до илирската варијанта на бугарскиот земски грб. Во секој случај, можеме со извесна доза резервираност да прифатиме дека ова, можеби, се веројатните извори за бугарскиот земски грб.

Но, што е со македонскиот?! Македонскиот земски грб во Илирскиот грбовник го зазема почесното прво хералдичко место. Поскоро треба да се очекува дека овој грб би бил изворник за некој друг, а не обратно. Која е логиката на почесно прво место да се стави грб добиен како секундарен производ од инверзија на грб кој нема никаков однос со наративот на делото и нема никаков однос кон семејната историја на нарачателот или создавачот? Вториот став се темели на фактот дека во времето на настанувањето на Илирскиот грбовник Македонија е позната и често среќавана во европската литература (Матковски 1970, 54) и картографија, во извесна смисла, секако, почесто од Бугарија, а веројатно и другите балкански земји. Така, кога е во прашање Македонија во Илирскиот грбовник, треба да се посочат неколку работи.

На прво место, секако, е дека Македонија, односно владеењето на и со македонска земја на легендарниот предок Хрелја Охмучевиќ (Ćosić 2015, 129), го претставува најстариот историски слој, односно најдлабокото генеолошко продирање преку кое создавачот на грбовникот се труди да даде легитимитет на нарачателот на истиот. Ова е важно како за семејството Охмучевиќ–Гргуриќ, така и за Корениќ–Неориќ–Јерениќ. Второ, во илирскиот грбовник Македонија е присутна заради настани и личности од нејзината средновековна историја. Како сведоштво за тоа, секако, се и присуствата на династичките грбови на Мрњавчевиќ, Бранковиќ и Кастриотиќ. Ова е од особено значење бидејќи поставувајќи ја Македонија во илирски, односно словенски контекст создавачот ни покажува дека подобро ја познава реалноста на Јужниот Балкан од добар дел свои западноевропски современици. Во

Azure crowned of the second. This is certainly possible, at least as far as the Bulgarian coat of arms is concerned, especially because it refers exactly to the coat of arms of Bulgaria. On the other hand, the Wallachian blazon of Solis needs minor adjustments to reach the Illyrian variant of the Bulgarian land coat of arms. In any case, we can accept with a certain amount of reservation that these may be the probable sources for the Bulgarian coat of arms.

But what about the Macedonian one? The Macedonian coat of arms in the Illyrian armorial occupies the honorable first heraldic place. It should thus be expected that this coat of arms would be the source of some other arms, not the other way around. There is no reasonable explanation for putting in the first place of honor a coat of arms obtained as a secondary product from an inversion of a coat of arms that has nothing to do with the narrative of the work and has nothing to do with the family history of the client or creator of the armorial. The second point of view is based on the fact that at the time of the emergence of the Illyrian armorial, Macedonia was known and often found in European literature (Матковски 1970, 54) and cartography, in a sense certainly more often than Bulgaria, and probably the other Balkan countries. Thus, when it comes to Macedonia in the Illyrian armorial, several things should be pointed out.

In the first place, of course, Macedonia, that is the territory of the legendary ancestor Hrelja Ohmucheovich (Ćosić 2015, 129), represents the oldest historical layer, respectively the deepest genealogical penetration through which the creator of the armorial tries to give legitimacy to its client. This is important for the Ohmucheovich-Grgurich family as well as for the Korenich-Neorich-Jerenich family. Secondly, in the Illyrian armorial, Macedonia is present due to events and personalities from its medieval history. Evidence of this is, of course, the presence of the dynastic coats of arms of the Mrnjavchevich, Brankovich, and Kastriotich. This is of particular importance because by placing Macedonia in an Illyrian or Slavic context, the creator shows us that he has better familiarity with the reality of the southern Balkans than a good part of his Western European contemporaries. In that

таа смисла не се сосема издржани ставовите дека присуството на Македонија во Илирскиот грбовник има основно хуманистички одраз (Рудић 2006, 47–51). Во најголем дел од европските дела од тоа време Македонија навистина е застапена само со својата античка историја и ретко кој автор посочува нешто за современата земја. Но, од друга страна, во европските дела географското позиционирање на Македонија е многу точно определено. Така, на пример, на картите во Космографијата на Минстер точно се гледа дека границите на Македонија се: на југ Егејско Море, на запад Пиндско–Шарскиот Масив, на север Шара опишана како Scardus. Видливи се и микронимите Аксиус (Вардар), Алиакмон (Бистрица), Солун и Атос (Münster 1544, 91). Војников обрнувајќи внимание на фалшивите повелби на Педро Охмучевиќ во кои е спомената Македонија посочува дека во XIV век, односно времето од кое овие измислени документи наводно потекнуваат, макронимот Македонија не се однесува на регионот околу Костур (Војников, 2011). Дека повелбите се измислени е неспорно. Меѓутоа дека во поимањето на XIV век, Костур не е во Македонија е неточно. Доволно е да се посочи византискиот хроничар Никифор Григора и неговото пишување за да се види дека и покрај создавањето византиска тема „Македонија во Тракија“, сепак, името на територијата на историска Македонија се одржало. Така Григора ни соопштува за Костур, Преспа, Прилеп, Велес и Солун како градови/тврдини во Македонија (Атанасовски 2000, 65, Gregorae I 1829, 48). Сè на сè, постојат доволно основи да се прифати дека и македонскиот земски грб во Илирскиот грбовник има свој постар европски извор (Начевски 2016, 12–19), како реминисценција на Александар Македонски (Ćosić 2015, 129).

Во овој случај потенцијалната инверзија на грбовите може да биде само еднофазна, односно причинска. Она што е особено важно да се нагласи е дека единствениот засега познат, а, воедно, и најстариот западноевропски извор во кој се среќаваат блазоните на Македонија и Бугарија, практично идентични како оние од Илирскиот грбовник е делото *За Ознаките* на Џулио Чезаре Капачо⁶. Ова европско дело е издадено пред настанувањето на Илирскиот

sense, the views that the presence of Macedonia in the Illyrian armorial has a basic humanistic reflection are not completely sustained (Рудић 2006, 47–51). In most of the European works of that time, Macedonia is really represented only by its ancient history and hardly any author points out anything about the modern land. But on the other hand, in European works, the geographical positioning of Macedonia is very precisely determined. For example, the maps in Munster’s *Cosmography* show that Macedonia’s borders are: the Aegean Sea to the south, the Pindos-Scardus mountain chain to the west, and Scardus to the north. The micronyms Axius (Vardar), Aliakmon (Bistrice), Thessaloniki, and Athos are also visible (Münster 1544, 91). Paying attention to the false charters of Pedro Ohmuchevich in which Macedonia is mentioned, Voynikov points out that in the 14th century (the time when these fictitious documents allegedly originated) the macronym Macedonia did not refer to the region around Castoria (Војников, 2011). It is indisputable that the charters were invented. However, the notion that Castoria was not in Macedonia in the 14th century is incorrect. It is enough to point out the Byzantine chronicler Nicephorus Gregora and his writing to see that despite the creation of the Byzantine theme “Macedonia in Thrace”, the name of the territory of historical Macedonia was maintained. Thus, Gregora describes Castoria, Prespa, Prilep, Veles, and Thessaloniki as cities/fortresses in Macedonia (Атанасовски 2000, 65, Gregorae I 1829, 48). All in all, there are sufficient grounds to accept that the Macedonian coat of arms in the Illyrian armorial has its own older European source (Nacevski 2016, 12–19) recalling Alexander the Great (Ćosić 2015, 129).

In this case, the potential inversion of the arms can only be single-phase or causal. What is especially important to emphasize is that the only known and oldest Western European source in which the coats of arms of Macedonia and Bulgaria are found, practically identical to those of the Illyrian armorial, is the work *Delle Imprese* by Giulio Cesare Capaccio.⁶ This European work was published before the emergence of the Illyrian armorial (more precisely, the Korenich-

грбовник или поточно грбовникот Корениќ - Нерорик. Неговата важност е и во тоа што повторно ја отвора расправата за изворите на создавачот на Илирскиот грбовник, односно за неговата изработка. Дотолку повеќе што со сигурност знаеме дека Охмучевиќ и Капачо се познавале. За ова сведочи и самото дело на Капачо во кое на неговиот почеток тој ни соопштува за борбата на Петар Ивельја Охмучевиќ да го докаже своето потекло од славната династија. Имено, во еден пасус Капачо ни посочува дека Немањикиите се титулирале со името Стефан како цезарите во Рим, Херодотите кај Евреите и Птоломеите во Египет (Сарасио 1592, 10). Ваква реченица има и во *Родословјето* и кај Мавро Орбини кој, пак, соопштува дека ја презел од коментарите на Џовани Гобелин на мемоарите на папата Пиј II (Рудић 2006, 45, Орбини 1601, 369). Овие мемоари се издадени во Рим, во 1584 година, и Соловјев ќе ги искористи за датирање на настанокот на Родословјето. Папата Пиј II на оваа тема пишува и во својата *Историја на Европа*, од 1490 година (Рудић 2006, 279). Клемен Селовски забележува дека Капачо и Педро Охмучевиќ се во писмена кореспонденција уште од 1582 година (Селовски 2016, 4–15) податок најден во делото „Животот на Торквато Тасо“ (Serassi 1785, 545). Од ова може да се каже дека Капачо или учествувал во идејното образување на Родословјето или дека бил запознат со истото.

Во делото на Капачо се среќава и блазон на *cimiero*⁷ на Немањики кој во Илирскиот грбовник се среќава како членка на грбот на Немањики. Блазонот кај Капачо е: црн лав со три сребрени појаса со копје (Сарасио 1592, II 10). Во Илирскиот грбовник блазонот на членката е: црвен лав со три сребрени појаса со златно копје (Ćosić 2015, 211). Ова нè навраќа на теоријата на Соловјев дека постои изгубен Охмучевиќев грбовник кој бил конечно изготвен околу 1590 година. Во тој случај треба да ја прифатиме можноста Капачо да се послужил со овој изгубен грбовник или со другите документи на Охмичевиќ како извори за своето дело. Ако се има предвид годината на посочената преписка меѓу двајцата, ова е можно. Овде, треба да се има предвид дека во времето за кое зборуваме било својствено дела да се печатат и десетина години подоцна откако ќе бидат напишани како

Neorich armorial). Its importance is also in the fact that it reopens the debate about the sources of the creator of the Illyrian armorial, respectively its creation...especially since we know for sure that Ohmucевич and Capaccio knew each other. This is evidenced in Capaccio's work himself—at the beginning he informs us about the struggle of Petar Ivelja Ohmucевич to prove his origin from the famous dynasty. Namely, in one paragraph Capaccio points out that the Nemanichs were titled Stephen as the Caesars in Rome, the Herodotus among the Jews, and the Ptolemy in Egypt (Capaccio 1592, 10). There is a similar sentence in the *Rodoslovlje* and in Mavro Orbini, who states that he took it from the comments of Giovanni Gobelini on the memoirs of Pope Pius II (Рудић 2006, 45, Orbini 1601, 369). These memoirs were published in Rome in 1584 and Solovjev would use them to date the origin of the *Rodoslovlje*. Pope Pius II also wrote on this subject in his *History of Europe* from 1490 (Рудић 2006, 279). Klemen Selovski notes that Capaccio and Pedro Ohmucевич had corresponded since 1582 (Селовски 2016, 4–15), as found in the work *The Life of Torquato Tasso* (Serassi 1785, 545). From this it can be said that Capaccio either participated in the ideological formation of the *Rodoslovlje* or was acquainted with it.

In Capaccio's work, a blazon of the Nemanich *cimiero*⁷ is also found, which in the Illyrian armorial appears as a crest on the arms of Nemanich. Capaccio's blazon is: a Lion Sable with three bars Argent with a spear (Capaccio 1592, II 10). In the Illyrian armorial, the blazon of the crest is: a Lion Gules with three bars Argent with a spear Or (Ćosić 2015, 211). This brings us back to Soloviev's theory that there is a lost Ohmucевич armorial that was finally made around 1590. In that case, we should accept the possibility that Capaccio used this lost armorial or other documents by Ohmucевич as a sources for his work. If we take into account the year of the indicated correspondence between the two, this is possible. Here, it should be borne in mind that at that time it was common to print works ten years after they were written, as well as the need for Ohmucевич to create a document that would be grounded on a verifiable basis,

и потребата на Охмучевиќ да создаде документ кој ќе биде втемелен на проверлива основа што значи дека и Охмучевиќ би можел да биде запознат со ракописот на Капачо пред неговото официјално печатење. Доколку, пак, Охмучевиќевот грбовник, сепак, постоел, тогаш со огромна сигурност може да се каже дека во неговото создавање учествувал Капачо или, пак, други неаполски интелектуалци.

Извор за македонскиот земски грб може да се бара во грбот на семејството Мачедонио од Неапол. Според семејните преданија на семејството, нивното потекло е од династијата на Аргеадите, односно Филип II преку неговата ќерка Тесалоника, но и со македонската династија во Византија (Войников, 2011). За првпат семејство Мачедонио во изворите се споменува во 1268 година. Во исторскиот развој на семејството ќе се оформат две гранки со два грба.

Постарата гранка на маркизите од Оливето носат грб со блазон: верверичка, сино и сребрено, златен лав (сл. 4) (Petra Sancta 1638, 312). Гранката на војводите од Кампора носи грб со блазон: верверичка, сино и сребрено, на златен превез црвен лав во од (сл. 5) Верверичката во блазоните на овие грбови донекаде потсетува на грбот на Македонија од Милтенбершкиот грбовник каде блазонот на штитот е: верверичка, црвено и сребрено, на син појас три златни полумесечини (Јоновски 2015, 152). Евидентно е дека блазонот на постарата гранка е близок до грбот на Македонија од илирскиот грбовник. Ова е од огромно значење за потеклото на македонскиот земски грб, пред сè, зашто дел од семејните грбови во Илирскиот грбовник се евидентирани преземени, а друг дел изработени по пример на грбови од тогашната италијанска хералдика (Рудић 2006, 55). За ова сведочат грбовите на Балшиќ, Воинович, Дескојевич и, веројатно, други.

Бидејќи и двата става за потеклото на македонскиот и на бугарскиот земски грб не се конечни, постои можност за трет: два различни извора со релативно сличен блазон да резултирале со симплифицирање и инверзивно боене на два-

which means that Ohmucевич could have been familiar with Capaccio's manuscript before its official publication. If, however, Ohmucевич's armorial still existed, then it can be said with great certainty that Capaccio or other Neapolitan intellectuals took part in its creation.

A source for the Macedonian land coat of arms can be found in the coat of arms of the Macedonio family from Naples. According to family tradition, it originated in the dynasty of the Argeads or Philip II through his daughter Thessalonica, but also in the Macedonian dynasty in Byzantium (Войников, 2011). The Macedonio family was first mentioned in sources in 1268. In the historical development of the family, two branches with two coats of arms formed. The older branch of the marquis of Oliveto carries a coat of arms with a blazon: Vair, Azure and Argent, a Lion Or (fig. 4) (Petra Sancta 1638, 312). The branch of the dukes

сл. fig. 4

of Campora carries a coat of arms with a blazon: Vair, Azure, and Argent, on a Bend Or a Lion passant Gules (fig. 5). The vair in the blazons of these coats of arms is somewhat reminiscent of the coat of arms of Macedonia from the Miltenberg armorial where the blazon of the shield is: Vair, Gules and Argent, on a Belt Azure three crescents Or (Јоновски 2015, 152). It is obvious that the blazon of the older branch is close to the coat of arms of Macedonia from the Illyrian armorial. This is of great importance primarily for the origin of the Macedonian coat of

arms, because part of the family coats of arms in the Illyrian armorial are directly taken from, and another part based on the example of coats of arms from the contemporary Italian heraldry (Рудић 2006, 55). The coats of arms of Balshich, Voinovich, Deskoevich, and probably others testify to this.

Since both views on the origins of the Macedonian and Bulgarian land coats of arms are not conclusive, there is a possibility of a third: two different sources with relatively similar blazon resulting in simplification and inverse coloring of the both coats of arms. This would mean that it is quite possible that the Macedonian coat of arms was taken over by Capaccio,

та грба. Ова би значело дека е сосема можно македонскиот земски грб да е преземен од Капачо, кој го презел од друг постар извор. Во прв ред овде треба да се земат припишаните грбови на Александар Македонски⁸ со лав. Познатите грбовници со лав речиси секогаш се од подрачје на латинските јазици и, пред сè, Франција. Досега се познати минимум пет примера во кои блазонот на Александар и оној на Македонија од Илирскиот грбовник се речиси идентични. Од нив еден е шпански, грбовникот на Гарсија Алонзо де Торес *Rey de Armas de Aragon*, од 1496 година чиј блазон гласи: црвено, златен лав (Biblioteca 1496). Него го издвојуваме заради односот на Охмичевиќ со Неапол кој е под шпанска власт во тоа време. Постои можност извор за македонскиот грб да бил и грбовникот на Жером де Бара (Јоновски 2009, 3 – 14) како засега единствен печатен грбовник каде што има грб на Александар Македонски со едноставен блазон со лав (Bara 1572, 131). Војников ја отфрла оваа можност, пред сè, заради фактотот дека ова е единствен печатен грбовник со лав и дека таму блазонот е идентичен со бугарскиот од илирскиот грбовник (Војников 2017, 173). Меѓутоа ова не е единствен печатен извор каде што Александар има грб со лав. Така, на пример, на насловната страница на едно печатено издание на Александридата на Валтер де Каstellione, од 1541 година, е прикажан Александар како јава на коњ. Тој во левата рака држи штит со лав, а во десната носи знаме со лав (Castellione 1541, 1). Боите, за жал, не се посочени. Доста веројатно е да се претпостави дека постојат и други вакви примери кои засега остануваат вон наш дофат. Секако, доста веројатен извор е и споменатиот грб на семејството Мачедонио од Неапол. Како што кажавме, бугарскиот грб би можел да е преземен од некој од споменатите грбовници на Солис или *Parentalia Divo Ferdinando Caesari Augusto*. Во основа, ниту бугарскиот ниту македонскиот грб од Илирскиот грбовник засега не ги среќаваме со тие блазони вон илирската хералдика, освен во *За ознаките* на Капачо, па

сл./fig. 5

who took it from another older source. First of all, the coats of arms with a lion attributed to Alexander the Great⁸ should be taken into consideration. The known armorials with a lion on the arms are almost always from Latin-speaking regions, especially France. So far, at least five examples of these armorials are known in which Alexander's and Macedonia's blazon from the Illyrian armorial are almost identical. One of them is Spanish, the armorial of Garcia Alonso de Torres Rey de Armas de Aragon, from 1496 whose blazon reads: Gules, a Lion Or (Biblioteca 1496). We single him out because of Ohmichevich's relationship with Naples, which was under Spanish rule at the time. There is a possibility that the source of the Macedonian coat of arms was the armorial of Jerome de Bara (Jonovski 2009, 3–14) as the only printed coat of arms where there is a coat of arms of Alexander the Great with a simple lion's blazon (Bara 1572, 131). Voynikov rejects this possibility primarily due to the fact that this is the only printed lion's coat of arms and that there the blazon is identical to the Bulgarian from the Illyrian coat of arms (Војников 2017, 173). However, this is not the only printed source where Alexander has a lion on the arms. For example, on the cover of a printed edition of *Alexander Romance* from 1541 by Walter de Castellione, Alexander is depicted riding a horse. In his left hand he holds a shield with a lion, and in his right he holds a flag with a lion. (Castellione 1541, 1). Unfortunately, the colors are not indicated. It is quite possible to assume that there are other such examples that remain beyond our reach for now. Of course, the aforementioned coat of arms of the Macedonio family from Naples is also a very probable source. As we have said, the Bulgarian coat of arms could have been taken over by one of the mentioned armorial by Solis or *Parentalia Divo Ferdinando Caesari Augusto*. Basically, neither the Bulgarian nor the Macedonian coat of arms from the Illyrian armorial has been encountered with those blazons outside Illyrian heraldry, except in *Delle Imprese* by Capaccio, so as it is possible to change the colors of the

како што е можна промена на боите кај претходните понудени извори за бугарскиот грб, така е можна промена и за македонскиот.

Прв кој ја обработува можната инверзија на овие два грба е академик Александар Матковски во неговото дело *Грбовите на Македонија*. Неможноста да ги истражува романите за Александар Македонски, како и добар дел од европските грбовници, а, веројатно, и несоодветноста на темата во времето во кое тој создава, ќе го наведе академик Матковски до два тесни заклучока во однос на македонскиот земски грб. Првиот е дека тој за разлика од останатите јужнословенски грбови, прво се појавува на домашен јужнословенски терен (Матковски 1970, 43). Интересно е дека Матковски при своето истражување се користел со западноевропски грбовници во кои има грб на Македонија. Таков е, на пример, Рихенталовиот грбовник од собирот во Констанца⁹ (Матковски 1970, 42). Во него како 283 грб го наоѓаме грбот на земјата на Александар Велики со блазон: сребрено, три црвени свона со златни клепала (Clemmensen 2011, 95). Ќе останат непознато дали Матковски не го забележал овој грб или, пак, просто не му се вклопувал во очекуваните резултати. Вториот заклучок е дека македонскиот земски грб е постојан и секогаш е лав, притоа златен на црвено поле (Матковски 1970, 167 – 174). Анализа на обработените грбови во делото „Грбовите на Македонија“ јасно покажува дека и ова не е така (Нацевски 2015). Во секој случај, Матковски не препознава инверзија како втемелена особина на двата грба. Напротив, за него двата грба имаат различен развој, притоа македонскиот – чисто илирски, а бугарскиот – постар европски. Причините за последицата инверзија академик Матковски секогаш ги препишува на невнимателност на составувачите, пред сè, на Витезовиќ (Матковски 1970, 85). Во основа Матковски евидентира промена на местата на грбовите, а состојбата на боите е само последица на таа промена.

Прв извор кој го променува местото на македонскиот земски грб, а со тоа и неговиот блазон е *Кралството на Словените*, од Мавро Орбини. Ова дело иако самото не е дел од илирската хералдика, во смисла на грбовник, содржи извесен број грбови преземени токму од илирската хе-

previous sources offered for the Bulgarian coat of arms, so it is possible for the Macedonian one.

The first to propose the possible inversion of these two coats of arms was academician Aleksandar Matkovski in his work *The Coats of Arms of Macedonia*. The inability to research the novels about Alexander the Great as well as a good part of the European armorials, and probably the inadequacy of the subject at the time in which he worked, led Matkovski to two narrow conclusions about the Macedonian coat of arms. The first is that it, unlike the other South Slavic coats of arms, first appears in the domestic South Slavic territory (Matkovski 1970, 43). It is interesting that during his research, Matkovski used Western European armorials with the coat of arms of Macedonia on them. Such is the case, for example, with the Ulrich Richental armorial from the Council of Constance⁹ (Matkovski 1970, 42). In it, as a 283th coat of arms, we find the coat of arms of Alexander the Great's country with a blazon: Argent, three bells Gules with clasps Or (Clemmensen 2011, 95). It will remain unknown whether Matkovski did not notice this coat of arms or it simply did not fit into the expected results. The second conclusion is that the Macedonian coat of arms has always been a lion or on a field gules (Matkovski 1970, 167–174). Analysis of the coats of arms processed in *The Coats of Arms of Macedonia* clearly shows that this is not the case either (Nacevski 2015). In any case, Matkovski does not recognize inversion as an inherent trait in both coats of arms. On the contrary, for him, the two coats of arms underwent different development, the Macedonian—purely Illyrian, and the Bulgarian—older European. Matkovski always attributes the reasons for the consequent inversion to the negligence of the compilers, especially Vitezovic (Matkovski 1970, 85). Basically, Matkovski records a change in the places on the coats of arms, and the condition of the colors is only a consequence of that change.

The first source that changed the place of the Macedonian coat of arms, and thus its blazon, was the *Kingdom of the Slavs* by Mavro Orbini. Although this work itself is not part of Illyrian heraldry, in terms of an armorial, it contains a number of coats of arms taken from Illyrian heraldry itself (Рудић 2006, 61). The work was printed in black and white

ралдика (Рудић 2006, 61). Делото е печатено во црно–бела техника во 1601 година. Општо прифатено е дека Орбини презема единаесет грбови од Илирскиот грбовник (Рудић 2006, 61). Кај Орбини се среќава и грб на Хум (Orbini 1601, 399) кој не е познат на илирската хералдика пред тоа. Во *Кралството на Словените* нема податоци за боите на грбовите. Овде македонскиот грб се среќава само во доминионскиот грб на Немањики. Како што споменавме, Орбини прави промена на местата на македонскиот и на бугарскиот грб. Така кај Орбини македонскиот грб е на четвртото место, а не на прво. Ваквата промена на места значително значи и промена на бои бидејќи во сите други доминионски грбови на Немањики првото поле е црвено со златен лав, а четвртото златно со црвен лав. Дополнително сега бугарскиот лав е крунисан, а македонскиот не.

Основното прашање овде е на што може да се должи промената на местата на двата грба. Мавро Орбини бил католички свештеник и далматиски историчар (Пантић 2006, XI – CXV). Тој се смета за еден од основоположниците на панславизмот и илиризмот. Посветено работи на афирмацијата на словенските народи особено на јужнословенските. Орбини користи многубројни извори и во голема мера ја следи доцновизантиската историска нарација, но честопати прави и компилациски грешки опишувајќи два настани сосема различно (Ћирковић 2006, 439 – 519). Во неговото дело, средновековната македонска историја е разгледа на на повеќе одделни места. Основно таа е претставена како дел од српската и бугарската историја и како дел од историјата на Мрњавчевци. Македонија не добива свое посебно поглавје и покрај недвосмисленоста на авторот околу постоењето и „словенското“ потекло на древните Македонци. Интересно е дека Орбини како извор го користи Никифор Григора кај кого среќаваме Македонија и Македонци (Атанасовски 2000, 62). Во секој случај, пишувајќи општо историско дело за Орбини отсуствува основната причина на создавачот/нарачателот на Илирскиот грбовник своето потекло да го врзе со Хреља Омучевич, односно со Македонија. Од друга страна, Бугарија како афирмирана средновековна држава, според Орбини, сосема основано може да го заземе првото поле во доминионскиот грб. Врз ваквиот потег на Орбини мо-

in 1601. It is generally accepted that Orbini took eleven coats of arms from the Illyrian armorial (Рудић 2006, 61). Orbini also gives us the coat of arms of Hum (Orbini 1601, 399), which was unknown in Illyrian heraldry before that. There is no data on the colors of the coats of arms in the *Kingdom of the Slavs*. Here, the Macedonian coat of arms is found only in the dominion coat of arms of Nemanich. As we mentioned, Orbini changed the places of the Macedonian and Bulgarian coats of arms. Thus, in Orbini, the Macedonian coat of arms is on the fourth place, and not on the first. This change of places necessarily means a change of colors because in all other dominion coats of arms of Nemanich the first field is gules with a lion or, and the fourth is or with a lion gules. Additionally, the Bulgarian lion is now crowned, and the Macedonian lion is not.

The basic question here is what could be the reason for the change in the places of the two coats of arms. Mavro Orbini was a Catholic priest and Dalmatian historian (Пантић 2006, XI–CXV). He is considered one of the founders of Pan-Slavism and Illyrianism. He was dedicated to the affirmation of the Slavic peoples, especially the South Slavic ones. Orbini used numerous sources and largely followed the late Byzantine historical narrative, but often made compilation errors describing two events completely differently (Ћирковић 2006, 439–519). In his work, medieval Macedonian history is considered in several separate places. It is basically presented as part of the Serbian and Bulgarian history and as part of the history of the Mrnjavchevich family. Macedonia does not get its own chapter despite the author's unambiguity about the existence and “Slavic” origin of the ancient Macedonians. It is interesting that Orbini uses Nicephorus Gregora as a source in whose work we meet Macedonia and Macedonians (Атанасовски 2000, 62). In any case, by writing a general historical work Orbini lacked the basic reason of the creator/client of the Illyrian armorial to link his origin with Hrelja Ohmucевич, that is with Macedonia. On the other hand, Bulgaria, as an affirmative medieval state according to Orbini, could quite thoroughly occupy the first heraldic field in the dominion coat of arms. Orbini's move may have been influenced by Nemanich's kinship with the Shishmanov and Smilecov families.¹⁰

There is another possibility that would have

жеби влијаел и роднинскиот однос на Немањиките со Шишмановци и Смилецовци¹⁰.

Постои уште една можност што би ја поттикнала промената на местата. Имено, можеби, Орбини бил запознат со некои од припишаните грбови на Александар Македонски, особено оние каде што се среќава црвен лав и тоа дополнително да придонело за промената. Во секој случај, и покрај тоа што Орбини не соопштува бои на грбовите, тој воспоставува обратна парадигма од создавачот на Илирскиот грбовник. Како што споменавме, ова не е случајно туку со длабока промисла која одговара на „политичката“ цел на авторот.

Второ дело во кое се набљудува можната инверзија на македонскиот и бугарскиот земски грб е *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, на Павле Ритер Витезовиќ. Витезовиќ е хрватски книжевник, историчар и лингвист, припадник на движењето на илиризмот и панславизмот (Kljagić 2013, 141–143). Стематографијата Витезовиќ ја објавува во 1701 година. Заради огромниот интерес за делото, веќе наредната година тој објавува второ издание. За разлика од Илирскиот грбовник каде што се среќаваат како земски така и семејни грбови, во Стематографијата има само земски грбови. Секој грб е проследен со опис од четири стиха. На крајот од Стематографијата се поместени коментари за секој грб во делото. Ова, веројатно, претставува негова најголема вредност. Во овие коментари се дадени контекстни показатели за секој грб што од своја страна ни дава увид во сфаќањата и целите на авторот.

Она што е особено важно при проучувањето на Стематографијата од Витезовиќ е дека тој поседува два илирски грбовника: оловскиот и алтановиот. Тој ги проучува истите при својата работа, а во алтановиот грбовник дури врши и корекции на латинскиот текст и тоа баш на грбот на Македонија. Имено, над грбот на Македонија тој го пречкртува по грешка напишаното име Далмација и пишува Македонија (Палавестра 2010, 90). Несомнено, Витезовиќ е запознат со постари европски извори каде што се среќаваат грбови на Македонија и Бугарија што јасно се гледа од коментарите за грбовите. Во нив македонскиот грб е опишан како: *rubeo Leone aureum campus insignivit; quem nonnulli Graeciae stemma fuisse*

encouraged the change of places. Namely, Orbini may have been acquainted with some of the coats of arms attributed to Alexander the Great, especially those where the lion gules is found, and that could have additionally contributed to the change. In any case, although Orbini does not announce the colors of the coats of arms, he establishes a reverse paradigm from the creator of the Illyrian armorial. As we have mentioned, this is not accidental, but with a deep thought that corresponds to the “political” purpose of the author.

The second work in which the possible inversion of the Macedonian and Bulgarian land coats of arms is observed is the *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio* by Pavle Ritter Vitezovic. Vitezovic was a Croatian writer, historian, and linguist who was a member of the Illyrian and Pan-Slavic movement (Kljagić 2013, 141–143). Vitezovic published the *Stemmatographia* in 1701. Due to the huge interest in the work, he would publish a second edition the next year. Unlike the Illyrian armorial, where both territorial and family coats of arms are found, the *Stemmatographia* only has territorial coats of arms. Each is followed by a description in four verses. At the end of the *Stemmatographia*, comments are placed on each coat of arms in the work. This is probably its greatest value. In these comments, contextual indicators are given for each coat of arms, which in turn gives us insight into the author’s understandings and goals.

What is especially important when studying Vitezovic’s *Stemmatographia* is that he owned two Illyrian armorials: the Olovo armorial and Althan’s armorial. He studied them in his work, and in the Althan armorial he even made corrections the Latin text on the very coat of arms of Macedonia. Namely, above the coat of arms of Macedonia, he crossed out the incorrectly written name Dalmatia and wrote Macedonia (Палавестра 2010, 90). Undoubtedly, Vitezovic was familiar with the older European sources where the coats of arms of Macedonia and Bulgaria were found, which is clearly seen in the comments on the coats of arms. In them, the Macedonian coat of arms is described as: *rubeo Leone aureum campus insignivit; quem nonnulli Graeciae stemma fuisse opinio; Quidam*

opinantur; Quidam rubeum Epiri Molossum ante Alexandri M. tempori, post clavam Herculis inter Buphali Taurive cornua erectam addidit; Nemandae Reges rubeo usi sunt, pro Macedoniae Insignibus, qui eorum proprietatem in procerum suorum & provinciarum scutis diligenter observabant (Vitezović 1702, 69) или во превод: црвен лав златно поле означува; кој некои за грб на Грција го мислат; некои, пак, епирски пес пред времето на Александар Велики, после Хераклева тојага меѓу исправени воловски рогови додаваат; Немањичките цареви употребуваат црвено за македонската ознака што во тоа својство кај нивните потомски и провинциски штитови внимателно се набљудува. Бугарскиот грб е опишан на следниот начин: *fulvo coronatoque Leone in campo rubeo armatur. In quodam manuscript reperi, Leonem rubrum super aureo campo: qui Macedoniae sencetur. Apostolici Reges nigrum faciunt intra Stellam & Lunam rubeas (quam alii Valachiae appingunt) in campo albo* (Vitezović 1702, 63) или во превод: златен крунисан лав црвено поле вооружува; во некои ракописи прикажан е црвен лав врз златно поле; кој се смета за македонски. Апостолски Крал црн меѓу Свезда и Луна црвени (кој други на Влашка ѝ го припишуваат) на бело поле. Од текстовите се гледа дека двата грба се поврзани по случајност и по пропуст. Споменувањето на Влашка како што веќе беше посочено е во контекст на Второто бугарско царство и поточно со владетелската куќа на Асеновци (Войников 2017, 55). И во коментарите за Мизија е спомената Бугарија што повторно треба да се разгледува во тој однос.

Од описите јасно се воочува дека Витезовиќ ја прифаќа парадигмата на Орбини и тоа не е за изненадување. Витезовиќ е поборник на илирската идеја која своето право го темели на средновековните балкански држави, особено онаа на Немањичките. Како што е познато, силно влијание врз Витезовиќ има илиризмот и панславизмот на Мавро Орбини и Винко Прибоевиќ. Во таа смисла, Стематографијата е политичка алатка за промовирање на идеите на авторот. Токму затоа Витезовиќ доследно се придржува до нив и ги прифаќа како исправни зафатите на Орбини без разлика што е запознаен и со нешто поинаква состојба и за двата грба. Сепак, она што ни дава

rubeum Epiri Molossum ante Alexandri M. tempori, post clavam Herculis inter Buphali Taurive cornua erectam addidit; Nemandae Reges rubeo usi sunt, pro Macedoniae Insignibus, qui eorum proprietatem in procerum suorum & parezciarum scutis diligenter observabant (Vitezović 1702, 69) or translated: “a red lion on a golden field, which some think as of Greece’s coat of arms; some Epirian dog before the time of Alexander the Great, after Heracles’ club between upright ox horns; the Nemanich emperors use red for the Macedonian insignia, which is carefully observed in their tribal and provincial shields.” The Bulgarian coat of arms is described as follows: *fulvo coronatoque Leone in campo rubeo armatur. In quodam manuscript reperi, Leonem rubrum super aureo campo: qui Macedoniae sencetur. Apostolici Reges nigrum faciunt intra Stellam & Lunam rubeas (quam alii Valachiae appingunt) in campo albo* (Vitezović 1702, 63) or in translation: “a golden crowned lion a red field arms; some manuscripts show a red lion on a golden field; which is considered Macedonian. An Apostolic King, black between a Star and a red Moon (which others attribute to Wallachia) on a white field.” The texts show that the two coats of arms are connected by chance and omission. The mention of Wallachia, as already mentioned, is in the context of the Second Bulgarian Empire and more precisely with the ruling house of Asenov (Войников 2017, 55). In the comments on Mizia, Bulgaria is also mentioned, which should be considered in the same regard.

The descriptions clearly show that Vitezovic accepted Orbini’s paradigm, and this is not surprising. Vitezovic was a supporter of the Illyrian idea, which is based on the medieval Balkan states, especially the one of the Nemanich family. As is well known, Vitezovic was strongly influenced by the Illyrianism and Pan-Slavicism of Mavro Orbini and Vinko Priboevich. In that sense, the *Stemmatographia* was a political tool for promoting the author’s ideas. That is why Vitezovic consistently adhered to them and accepted Orbini’s actions as correct, regardless of the fact that he was familiar with a slightly different situation for the both coat of arms. However, what entitles us to conclude that Vitezovic consciously carried out the changes on the both coats of

за право да заклучиме дека Витезовиќ свесно ги извршил промените на двата грба од Илирскиот грбовник е и фактот дека тој го отстранува штитот на Илирија од грбот на Босна зашто идејата за Босна како срце на Илирија не се вклопува во неговата изразено хрватска хералдичко-идеолошка концепција (Ćosić 2015, 128).

Трето дело во кое се набљудува можна инверзија на македонскиот и бугарскиот земски грб е *Стематографијата* на Христофор Жефаровиќ. Жефаровиќ (1690–1753) бил познат сликар, иконограф, бакорезец, автор, трговец, хералдичар и силен поддржувач на „Илирската идеја“ од Отоманска Македонија (Gjorgjiev, Sarakinski 2019, 5). *Стематографијата* на Христофор Жефаровиќ е печатено дело од 1741 година. Таа во основа претставува превод на Стематографијата на Витезовиќ (Матковски 1970, 123). И тука секој грб е проследен со опис од четири стиха. Стиховите се делумно различни од оние кај Витезовиќ. На крајот од *Стематографијата* се поместени коментари за секој грб во делото кои, главно, претставуваат превод на оние од Витезовиќ. И во оваа Стематографија грбовите на Македонија и Бугарија се инверзирани во однос на Илирскиот грбовник. Матковски ваквиот поглед го смета за наследен пропуст од Витезовиќ (Ibid, 129). Сепак, од стиховите и описите кои како што рековме отстапуваат малку од Витезовиќ станува јасно дека не е пропуст туку свесна постапка (Јоновски 2009, 8). Коментарот на Жефаровиќ за описот на бугарскиот грб е целосно идентичен со Витезовиќ. Но во преводот на коментарот на македонскиот грб има разлика. Имено, Жефаровиќ преведува дека Немањиките в „знаменіе македонско червленнаго лва оупотреблаху“ (Жефаровиќ 1741, 97), што отстапува од Витезовиќ каде што стои дека употребуваат црвено во знамението што јасно се однесува на грбовите од Илирскиот грбовник. И Жефаровиќ како Витезовиќ е поборник на илирската идеја. Сепак, со измените кои тој ги прави со посветата на патријархот Арсение IV, како и вклучувањето во книгата на православни владетели и светци Жефаровиќ го менува карактерот на делото на Витезовиќ (Матковски, 1970 125). Во таа смисла Стематографијата е политичка алатка за промовирање на идеите на Жефаровиќ, патријархот

arms from the Illyrian armorial is the fact that he removed the shield of Illyria from the coat of arms of Bosnia because the idea of Bosnia as the heart of Illyria did not fit into his Croatian heraldic ideological concept (Ćosić 2015, 128).

The third work in which a possible inversion of the Macedonian and Bulgarian coats of arms is observed is the *Stemmatographia* of Hristofor Zhefarovic. Zhefarovic (1690–1753) was a famous painter, iconographer, coppersmith, author, merchant, herald, and strong supporter of the “Illyrian Idea” from Ottoman Macedonia (Gjorgjiev, Sarakinski 2019, 5). Hristofor Zhefarovic’s *Stemmatographia* is a printed work from 1741. It is basically a translation of Vitezovic’s *Stemmatographia* (Matkovski 1970, 123). Here, too, each coat of arms is followed by a description in four verses. The lyrics are partly different from those of Vitezovic. At the end of the *Stemmatographia*, comments on each coat of arms in the work are placed, which are mainly a translation of those by Vitezovic. The coats of arms of Macedonia and Bulgaria are inverted in relation to the Illyrian armorial in this *Stemmatographia* as well. Matkovski considers this an omission inherited from Vitezovic (Ibid, 129). However, from the verses and descriptions that, as we have said, deviate a little from Vitezovic, it becomes clear that it is not an omission but a conscious act (Jonovski 2009, 8). Zhefarovic’s comment on the description of the Bulgarian coat of arms is completely identical to Vitezovic’s. But there is a difference in the translation of the comment on the Macedonian coat of arms. Namely, Zhefarovic translates that the Nemanich in the “знаменіе македонско червленнаго лва оупотреблаху” (“The Macedonian insignia used red lion”) (Жефаровиќ 1741, 97) deviates from Vitezovic where it is stated that they use red in the insignia which clearly refers to the coats of arms of the Illyrian armorials. Zhefarovic, like Vitezovic, was a supporter of the Illyrian idea. However, with the changes he made to the dedication of Patriarch Arsenie IV, as well as his inclusion in the book of Orthodox Rulers and Saints, Zhefarovic changed the character of Vitezovic’s work (Matkovski, 1970 125). In that sense, the *Stemmatographia* became a political tool for promoting the ideas of Zhefarovic, Patriarch Arsenie IV, and the citizens of

Арсение IV и граѓанството во Војводина (Ibid).

Стематографијата на Жефаровиќ е популарно дело широко распространето меѓу балканските народи. Таа ќе одигра главна улога во промената на значењето на терминологијата употребувана во Илирскиот грбовник. Така, терминот „земја“, односно територија која во Илирскиот грбовник има тесен гентилно–феудален корен преку популарноста на Стематографијата и нејзиното влијание на изборот и дефинирањето на националните симболи во XIX век ќе добие етно–национално значење (Ćosić 2015, 128). Дobar дел од балканските народи своите нови државни грбови ќе ги засноваат на грбовите од ова познато и достапно дело. Пример за тоа поврзан за Македонија среќаваме на две места. Тоа се олтарот од Рилскиот манастир и знамето на Разловечкото востание. Имено, изгледот и боите на лавот од ова знаме е графички сходен со Стематографијата на Жефаровиќ. Треба да се спомене дека во оставнината на Димитрија Поп Георгиев Беровски се наоѓа прецртан лав од Стематографијата (Миљковиќ 2003, 24).

ЗАКЛУЧОК

Во заклучок може да се каже дека евентуалната првична инверзија на грбовите е тешко докажлива особено имајќи предвид дека грбовите на двете земји од европската хералдика се познати и користени. Во таа смисла има доволен број косвени податоци кои нè насочуваат кон можни преобрази за двата грба. Од друга страна, причинската инверзија кај Орбини, Витезовиќ и Жефаровиќ е поприфатлива зашто не го засега прашањето за потеклото на грбовите за кое, како што беше напоменато, постојат најавувања, но сè уште отсутуваат цврсти докази. За ознаките (Delle Imprese) на Капачо, од 1592 година, е засега единствено европско дело со два бразона идентични на илирските, но како што беше посочено, врз основа на тоа не може да се тврди дали со сигурност постоел Охмучевиќев грбовник или не. Така, инверзијата на двата грба е секогаш во рамките на делата од илирската хералдика и тоа само во контекст на Илирскиот грбовник кон Орбини и стематографиите. Односно, во сите преписи на Илирскиот грбовник двата грба ги имаат истите бразони како од најстариот грбовник Корениќ – Неориќ. Промената

Vojvodina (Ibid). Zhefarovic's *Stemmatographia* was a popular work widely read among the Balkan peoples. It would play a major role in changing the meaning of the terminology used in the Illyrian armorial. Thus, the term “country” or territory that has a narrow feudal root in the Illyrian armorial through the popularity of *Stemmatographia* and its influence on the selection and definition of national symbols in the 19th century would gain ethno-national significance (Ćosić 2015, 128). A good part of the Balkan peoples would base their new state coats of arms on the coats of arms of this famous and accessible work. An example of this related to Macedonia can be found in two places: the altar of the Rila Monastery and the flag of the Razlog Uprising. Namely, the appearance and colors of the lion from this flag are graphically similar to the *Stemmatographia* of Zhefarovic. It should be mentioned that a lion redrawn from the *Stemmatographia* was found in the papers of Dimitrija Pop Georgiev Berovski (Миљковиќ 2003, 24).

CONCLUSION

In conclusion, the possible initial inversion of the coats of arms is difficult to prove, especially given that the coats of arms of the two countries in European heraldry are known and used. In this sense, there is a sufficient amount of indirect data that leads us to possible prototypes for the both coats of arms. On the other hand, the causal inversion by Orbini, Vitezovic, and Zhefarovic is more acceptable because it does not affect the issue of the origin of the coats of arms, for which there are hints but still no solid evidence. Capaccio's *Delle Imprese* from 1592 is the only European work to date with two blazons identical to the Illyrian ones, but as has been pointed out, it cannot be argued whether or not the lost Ohmucевич armorial existed solely on this. Thus the inversion of the two coats of arms is always within the works of Illyrian heraldry and only in the context of the Illyrian armorial towards Orbini and the *Stemmatographias*. That is, in all the transcripts of the Illyrian armorials, the two coats of arms have the same blazon as the oldest armorial, the *Korenich-Neorich*. The change in the places of the two coats of arms, and

на местата на двата грба, а со тоа и на нивните блазони, која прв ќе ја изврши Мавро Орбини подоцна ќе ја сретнеме и во двете стематографии. Во европската хералдика грбовите на двете земји имаат долг и независен развој. Практично, нивниот прв сериозен контакт се остварува во илирската хералдика. Кај Орбини отсуствува основната причина на составувачот на Илирскиот грбовник за позиционирањето на Македонија во првото хералдичко поле на доминионскиот грб на Немањик. Промената на местата на македонскиот и бугарскиот грб кај него е доследна со содржината на делото. Во двете стематографии од коментарите за описите на грбовите е повеќе од јасно дека грбовите од европската хералдика се познати и се користени за урнек, но и за споредба. Од друга страна, во нив нема доказ или најава за исправка на претходна грешка во положбата или боето на македонскиот и бугарскиот грб во Илирскиот грбовник. Во коментарот за Бугарија, Витезовиќ во суштина ја посочува погрешната употреба на двата грба во Илирскиот грбовник, а, како што споменаваме, тој поседувал два негови преписа. Дополнително, во коментарот за Македонија Витезовиќ ни соопштува дека Немањиките употребувале за Македонија црвена ознака. Од останатиот дел од коментарите се гледа дека македонскиот грб е во контекст на грбовите на Александар Македонски и Епир, а бугарскиот е во контекст на грбовите на Влашка и Мизија. Нејасно е посочувањето на Грција со блазонот на Македонија бидејќи ниеден друг досега познат извор не го прави тоа. Жефаровиќ, од своја страна, само ја продолжил и обнародил работата на Витезовиќ со нешто изменета цел. Во никој случај не може да се зборува за некаква ненамерна интервенција или случаен пропуст од страна на Витезовиќ и Жефаровиќ во однос на блазонот на македонскиот и на бугарскиот земски грб. ■

thus on their blazons, which would be made first by Mavro Orbini, would be found later in both *Stemmatographias*. In European heraldry, the coats of arms of both countries have a long and independent development. Practically, their first serious contact took place in Illyrian heraldry. Orbini lacked the main motivation of the author of the Illyrian armorial to position Macedonia in the first heraldic field on the Nemanich family's dominion coat of arms. The change of the places of the Macedonian and Bulgarian coats of arms in his work is consistent with its content. In both *Stemmatographias*, it is more than clear from the comments on the descriptions of the coats of arms that the coats of arms of European heraldry were known and used for example, but also for comparison. On the other hand, there is no evidence or hint in them to correct a previous mistake in the position or coloring of the Macedonian and Bulgarian coats of arms in the Illyrian armorial. Commenting on Bulgaria, Vitezovic essentially pointed out the misuse of the two coats of arms in the Illyrian armorial, and as mentioned, he had two of its transcripts. Additionally, in the comment on Macedonia, Vitezovic informs us that the Nemanich family used a red insignia for Macedonia. The rest of the comments show that the Macedonian coat of arms is in the context of those of Alexander the Great and Epirus, and the Bulgarian coat of arms is in the context of those arms of Wallachia and Mysia. The connection of Greece to the Macedonian blazon is unclear, as no other known source has indicated such a thing. Zhefarovic, for his part, only continued and revived Vitezovic's work with a slightly altered goal. In no case can we talk about any unintentional intervention or accidental omission by Vitezovic and Zhefarovic in relation to the blazons of the Macedonian and Bulgarian coats of arms. ■

- 1 Roman de toute chevalerie (1304 – 1308) претставува преработка на „Романот за Александар“ засновано на делото Res gestae Alexandri Macedonis на Јулиус Валериј Александар Полемиј кое од своја страна е превод од старогрчки на авторот Псевдокалистен./ Roman de toute chevalerie (1304–1308) is an adaptation of the novel about Alexander based on the work Res gestae Alexandri Macedonis by Julius Valerius Alexander Polemius, which in turn is a translation of the author Pseudocalisten from Old Greek.
- 2 Грбовите на двете земји ги среќаваме и во грбовник насловен како Koloriertes Wappenbuch на Joachim von Windhag од поетокот на 16 век, меѓутоа блazonите и за двете земји се сосема различни./ The coats of arms of both countries are also found in an armorial titled Joloim von Windhag's Koloriertes Wappenbuch from the 16th century, but the blazons are quite different for both countries.
- 3 Според Ќосиќ, Соловјев не успева да ги поврзе, пред сè, генеолошки, семејствата Охмучевиќ и Корениќ-Неориќ и затоа му е потребен протограф за овој грбовник./ According to Cosic, Solovuyev failed to connect, above all genealogically, the Ohmuchevech and Korenich-Neorich families, and that is why he needed a protograph for this coat of arms.
- 4 Според Срѓан Рудиќ, и семејство Дејановци/Драгаша е застапено во Илирскиот грбовник под презимето Жеглиговчиќ. Рудиќ смета дека презимето е изведено од старото име на кумановската котлина, Жеглигово. Косиќ и Палавистра го читаат презимето како Желјиговчиќ што повеќе одговара со оглед дека во грбовникот е употребуван италијански правопис./ According to Srdjan Rudic and the Dejanovci / Dragashi family, is represented in the Illyrian armorial under the surname Zhegligovcich. Rudic believes the surname is derived from the old name of the Kumanovo valley, Zhegligovo. Cosic and Palavestra read the surname as Zeljigovcic, which is more appropriate given that armorial uses Italian spelling.
- 5 *Rodoslovlje gospode srpske i bosanske* е првата фалсификувана генеолошка табела од или за Дон Педро Охмучевиќ /is the first falsified genealogical table made by or for Don Pedro Ohmuchevech.
- 6 Јулио Чезаре Капачо (Кампања, 1550 - Неапол, 8 јули 1634) бил италијански теолог, историчар и поет на Кралството Неапол. Неговото дело „За ознаките“ е испечатено во Неапол, во 1592 година. Тоа се состои од три книги./ Julio Cesare Capaccio (Campania, 1550—Naples, July 8, 1634) was an Italian theologian, historian, and poet of the Kingdom of Naples. His work Delle Imprese was printed in Naples in 1592. It consists of three books.
- 7 Не е јасно зошто Капачо ја споменува челенката од грбот на Стефан Немањиќ кога сите останати примери се грбови, како и зошто не го споменува грбот на Котроманиќ, кој, исто така, содржи лав. Симптоматична е употребата на терминот cimiero, којшто на италијански значи токму челенка. Според Матковски, на унгарски овој збор значи грб. Гудал соопштува дека унгарското влијание врз илирската хералдика се огледува и во тоа што зборот цимер, кој на француски значи челенка, а на унгарски – грб, се употребува во илирските грбовници. Прашање е и зошто Капачо решил да ја смени и бојата на лавот ако воопшто ја променил./ It is not clear why Capaccio mentions Stefan Nemanich's crest when all other examples are coats of arms, and why he doesn't mention Kotromanich's coat of arms, which also displays a lion. Symptomatic is the use of the term cimiero, which in Italian means a crest. According to Matkovski, in Hungarian this word means coat of arms. Goodall says the Hungarian influence on Illyrian heraldry is also reflected in the fact that the word cimer, which in French means crest, and in Hungarian, coat of arms, is used in the Illyrian armorial. It is also a question why did Capaccio decide to change the color of the lion if he changed it at all.
- 8 Грбот на владетелот е и грб на земјата. Примери за ова со Александар Македонски среќаваме во *Sammelband mehrerer Wappenbücher*, од 1530 година. Во него е поместен грб на Александар и грб на кралот на Македонија со ист блazon./ The coat of arms of the ruler is also the coat of arms of the land. Examples of this with Alexander the Great are found in *Sammelband mehrerer Wappenbücher* from 1530. In it a coat of arms of Alexander the Great and the coat of arms of the King of Macedonia with the same blazon are displayed.
- 9 Грбовникот *Хроника на советот на Констанца* (1414-1418), од Улрих Рихентал е сочуван во пет ракописи и две рани печатени изданија на Антон Сорг, од 1483 година, и на Хайнрих Штајнер, од 1536 година./The armorial of the Chronicle of Council in Constance (1414–1418), by Ulrich von Richantal, is preserved in five manuscripts and two early printed editions by Anton Sorg from 1483 and Heinrich Steiner from 1536.
- 10 Стефан Душан е најстариот син на Стефан Дечански и Теодора Смилец, ќерка на бугарскиот крал Смилец. По таткова линија Стефан Душан е внук на Ана Бугарска – ќерка на бугарскиот цар Георги I Тертер и сопруга на Стефан Милутин. Стефан Душан се жени за една од сестрите на цар Иван Александар – царица Елена Бугарска./ Stefan Dusan is the eldest son of Stefan of Dechani and Teodora Smilec, daughter of Bulgarian King Smilec. In his father's line, Stefan Dushan is the grandson of Ana of Bulgaria—daughter of the Bulgarian Tsar George I Terter and wife of Stefan Milutin. Stefan Dusan was married to one of the sisters of Tsar Ivan Alexander—Empress Elena of Bulgaria.

Атанасовски, Александар (2000) „Македонија и Македонците во делото на Никифор Григора - византиски историограф од XIV век“, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, Кн. 27(53) Скопје

Ацовић, Драгомир (2008) *Хералдика и Срби*, Београд,

Войников, Иван (2011) „Македонија през погледа на

хералдиката (XIV-XVIII век)“, *Херолд 3*

Войников, Иван (2017) *История на българските државни символи*, Велико Търново

Жефаровић, Христофор Месмер, Томас (1972) *Стематографија, изобразеније оружјј илрических* (приредил Д. Давидов), Нови Сад

- Иванишевић, Вујадин (2004) „Развој хералдике у средњовековној Србији“, *Зборник радова Византолошког института*, XLI, Београд
- Јоновски, Јован (2009) „Грбовите на Македонија“, *Македонски хералд* 3, Скопје
- Јоновски, Јован (2015) *Симболите на Македонија*, Скопје
- Матковски, Александар (1970) *Грбовите на Македонија, прилог кон македонската хералдика*, Скопје
- Миљковиќ, Ѓорѓе (2003) *Илинденските знамиња и печати*, Скопје
- Нацевски, Иван (2015) „Односот помеѓу црвениот и златниот лав кај Матковски“, *Македонски хералд* 9, Скопје
- Нацевски, Иван (2016) „Блазон на лавот во припишаните грбови на Александар Македонски“, *Македонски хералд* 10, Скопје
- Палавистра, Александар (2000) Коментари, во: А. Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, Београд
- Палавистра, Александар (2006) *Београдски грбовник II и илирска хералдика*, Београд
- Палавистра, Александар (2010) *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд
- Пантић, М. (2006) Мавро Орбин, во Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд
- Рудић, Срђан (2006) *Властела Илирског грбовника*, Београд
- Селовски, Клемен (2016) „Од грба Александра Македонског до грба Македоније“, *Оцило* бр. 9 – 10, Белград
- Тирковић, Сима (2006) Извори Мавра Орбина, во Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд
- Вара, Hiérosme de (1572) *Le Blason des armoiries AVQVEL EST MONSTRE! LA MANIERE Que les Anciens Ô£ Modernes ont vsc en icelles. Trâiéiê contenant plufieurs Efafs differens, far le moyen desquels on f eutdiscerner les autres, & dresser oublasonner les Armoiries.*, Genève, BnF ark:/12148/bpt6k5753422z
- Caraccio, Giulio Cesare (1592) *Delle imprese trattato in tre libri diviso: Nel primo, del modo di far l'impresa dal qualsiuoglia oggetto, o naturale, o artificioso con nuoue maniere si ragiona -- Nel secondo, tutti ieroglifici, simboli, e cose mistiche in lettere sacre, o profane si scuoprono, e come da quegli cauar si ponno l'imprese -- Nel terzo, nel figurar degli emblemî di molte cose naturali per l'imprese si tratta*, Napoli
- Castellione, Gualterus de (1541) *Alexandreidos Galteri Poetae clarissimi, Libri Decem* (приредил Weissenhorn, Alexander)
- Clemmensen, Stee (2011) *Arms and people in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz*, Forum
- Ćosić, Stjepan (2015) *Ideologija rodoslovlja Korjenic – Neorićev grbovnik iz 1595*, Zagreb – Dubrovnik
- Filipović, Emir O. (2009) *Grbovnik Virgila Solisa i ilirska heraldika*, Radovi 41, Zagreb,
- Gayre, Robert (1961) *Heraldic Cadency*, London
- Goodall, John A. (1995) „An Illyrian armorial in the society's collection“, *The Antiquaries journal*, volume 75, London
- Gregora, Nicephorus(1829)*Byzantina historia I*, ed. L. Schopenus, Bonnae
- Gjorgjiev, Vančo Sarakinski, Vojislav (2019) *The many nationalities of Hristofor Žefarović*, Analele Universității „Ovidius” Constanța – Seria Istorie, Volumul 16, Constanța
- Kljagić, Ivka (2013) *Pavao Ritter Vitezović, 300 obljetnica smrti*, Kib no.20 vol. 12, Zagreb,
- Kent, Thomas De (1304 – 1308) *Roman de toute chevalerie*, BnF /ark:/12148/btv1b60002590
- Münster, Sebastian (1544) *Cosmographia Beschreibung aller Lender durch Sebastianum Munsterum, in welcher begriffen Aller vöcker, Herrschafften, Stetten und namhafftiger flecken, herkommen: Sitten, gebreüch, ordnung, glauben, secten vnd hantierung, durch die gantze welt, vnd fürnemlich Teutscher nation. Was auch besonders in iedem landt gefunden, vndn darin beschehen sey. Alles mit figuren vnd schönen landt tafeln erkleret, vnd für augen gestelt* Basel
- Orbini, Mavro (1601) *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni / historia di Don Mavro Orbini Rauseo abbate melitense, nella quale si vede l'origine quasi di tutti i popoli, che furono della lingua slava con molte, & varie guerre, che fecere in Europa, Asia, & Africa, il progresso dell'imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conversione al Christianesimo, e in particolare veggonsi i successi de're, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Rassa, & Bulgaria*, Pesaro<http://arhiva.unilib.rs/cirilica/dokument/1774/il-regno-de-gli-slavi-hoggi-corrottamente-detti-schiavoni-historia-di-don-mavro-orbini-rauseo-abbate-melitense-nella-quale-si-vede-lorigine-quasi-di-tutti-i-popoli-che-furono-della-lingua-slava-con-molte-varie-guerre-che-fecere-in-europa-asia-africa-il-progresso-dellimperio-loro-lantico-culto-il-tempo-della-loro-conversione-al-christianesimo-e-in-particolare-veggonsi-i-successi-der-che-anticamente-dominarono-in-dalmatia-croatia-bosna-servia-rassia-bulgaria> пристапено на 17.05.2020
- Petra Sancta, Silvester (1637) *Tesseræ gentilitiæ a Silvestro Petra Sancta... Ex legibus fecialium descriptæ*, Roma <https://archive.org/details/tesseraegentilit00piet/page/n4/mode/2up> пристапено на 17.05.2020
- Serassi, Pierantonio (1785) *La vita di Torquato Tasso, scritta dall' abate Pierantonia Serassi, e dal medesimo dedicata all' altezza reale di Maria Beatrice d'Este, arciduchessa d'Austria*, Roma https://books.google.mk/books?id=4kg1AQAAMAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false пристапено на 17.05.2020
- Solovjev, Aleksandar (1954) *Prinosi za bosansku I ilirsku heraldiku*, Glasnik Zemaljskog muzeja. Nova serija – Arheologija, 9 – 10, Sarajevo
- Schrot, Martin (1580) *Wappenbuch Des Heiligen Römischen Reichs, und allgemainer Christenheit in Europa*, München<http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11054888-4> пристапено 17.05.2020
- Solis, Virgil (1555) *Wappenbüchlein*, Nürnberg, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/solis1555> пристапено на 17.05.2020
- Tores, Alonso de (1496) *Blason d'armas*, Biblioteca de Catalunya, 529 ms.

HERCZOGEN

V. APOLIENCZ. V. ASCHOIT. V. WALACH. V. WASEN
 I. POLEN. I. WALACHIE. IE. I. TURKEY.

V. ROTEN
 REVSE

V. D. MAS

V. BRIG
 I. SCHLESIE

V. GLAWE
 I. SCHL

V. SEIN
 I. SCHLES

V. MVSTIE
 BERG I. SCH

V. POMER

WEIDA
 I. VNGERN

IIII

ХЕРАЛДИКА • HERALDRY

